

Ako môžeme prehliť náš vzťah k živlom a druhom éteru?

Na rozdiel, napríklad od Poľnohospodárskeho kurzu Rudolfa Steinera alebo jeho prednášok o pedagogike a medicíne, zaoberanie sa živlami a druhmi éteru nemá spočiatku žiadny praktický význam. Napriek tomu má v antropozofii veľký význam: učenie o štyroch živloch totiž siaha až k starogréckym filozofom, ešte pred Aristotelom. Rudolf Steiner o nich najneskôr od roku 1906 hovoril opakovane znova a znova úplne novým spôsobom, spočiatku predovšetkým v súvislosti s vývojom prostredníctvom štyroch planetárnych stavov Saturna, Slnka, Mesiaca a Zeme. Určitý vrchol v tejto súvislosti tvoria prednášky „Vývoj z hľadiska pravdy“ (GA 132, 1911), ktoré možno pokladať za ezoterné lekcie o živloch. Neskôr, v roku 1921, v druhom kurze (GA 321), podáva akoby navyše lekcie fyziky, pričom evolúciu nespomína ani slovom. Potom, v GA 302, sa uvádza ich význam pre vyučovanie na strednej škole (GA 302, 18.6.1921). Napokon ich v roku 1924 nachádzame v meditáciách tzv. triednych hodín.

Počnúc Guentherom Wachsmuthom v roku 1923 sa nimi opakovane zaoberali aj vedecky orientovaní žiaci Rudolfa Steinera; možno uviesť aspoň sedem publikácií[1]. Akoby si každá generácia vypracovala svoj vlastný, postupne prehľbovaný prístup k éterom. Keď človek prechádza týmito dielami, uvedomuje si, že ide o tréningovú tému pre ďalšie prehľbovanie poznania sveta a seba samého.

„Spektrum prírody“

Je známe, že rad živlov a druhov éterov resp. spektrum prírody, ako sa niekedy nazýva, je nasledovný:

Životný éter

Chemický éter (zvukový éter) Svetelný éter

Oheň Teplo, tepelný éter

Vzduch Plynný

Voda Tekutý

Zem Pevný

V nasledujúcom texte sa najprv pozrieme na tieto oblasti fenomenologicky a potom sa budeme dodatočne pýtať, čo v jednotlivom prípade zodpovedá príslušnej oblasti ľudskej duše.

K živlom

Zem – pevná látka

Pevné predmety si zachovávajú svoj tvar bez ohľadu na to, ako ich točíme či obraciame. Ten môže byť ľubovoľný, ako v prípade hrudky hliny, alebo špecifický, ako v prípade kryštálu alebo ovocia. Nie je to však bez obmedzení: plody sa čoskoro rozpadnú a v geologickom čase sa deformujú aj horniny. Kde nájdeme naozaj to pevné? Táto otázka vedie k duševne zodpovedajúcemu, k predstave: predstavivosťou skúmame, aké by ovocie „malo byť“, či kryštál „má chybu“ atď. To skutočne pevné

nájde v povahe našich myšlienok. – Ako ukázali Maier a Bockemühl, môže sa to stať spôsobom nazerania na svet: človek očakáva pevnosť, trvácnosť. Aj keď si predstavujeme pevné látky, kvapaliny a dokonca aj plyny ako pozostávajúce z častíc, je to dôsledok tendencie predstavovať si pevné veci. – To platí aj v prenesenom význame, napríklad, keď si o nejakej osobe vytvoríme pevnú mienku.

Voda – tekuté

S vodným živlom je spojená len jedna forma – kvapka. V spojení s pevnými telesami môže mať takmer akýkoľvek tvar. Ak je to možné, vytvára hladký povrch, ako modifikáciu povrchu kvapky, nekonečne zväčšený. Tu voda vstupuje do vzťahu s celou Zemou prostredníctvom svojej tiaže. Čistá voda ako taká zvyčajne nie je viditeľná, spoznáme ju podľa jej odrážavého povrchu, podobne si všimneme mokrú škvŕnu na ceste. Odraz znamená určitý vzťah k okoliu: voda tento vzťah preberá, zatiaľ čo väčšina pevných látok zostáva takmer bez vzťahu k okoliu.

Ešte dôležitejší ako forma je pre tento živel pohyb, tok. Práve tu voda rozvíja svoju zjednocujúcu a formujúcu silu: v hornom toku rieky v horách nájdeme rýchle, zurčiace a premenlivé prúdy, voda chudobná na živiny so sebou unáša uvoľnené látky, balvany a skaly, krajina je formovaná malou, lokálnou eróziou. Na druhom konci, pri ústí, stojíme pri širokej, pomaly tečúcej rieke, ktorá tečie smerom k moru a spája sa tak s celou Zemou.

Aj tu sa krajina formuje, ale teraz najmä usadzovaním sedimentov. – Medzi týmito polaritami sa nachádza rytmicky meandrujúci tok rieky, ktorý aj tu formuje krajinu. V tomto zmysle je tok rieky trojediným organizmom[2]. Na jednej strane voda sleduje existujúce koryto rieky, pretvára ho, ale zároveň ho aj udržuje; formuje a je formovaná.

Aj tu môžeme hľadať, čo v našom vnútri zodpovedá týmto gestám. To nás vedie k myšlienkovým činnostiam: Každá myšlienka je pohyb. Ak chceme niečomu porozumieť, prechádzame od jedného k druhému, „krúžime okolo toho“ svojimi myšlienkami. Aj tu platí nasledovné: na jednej strane aktívne usmerňujeme myšlienky, myslenie je vždy tvorivé, formujúce ako tečúca voda, na druhej strane sa riadime zákonitosťami, ako keď voda sleduje koryto rieky. A aj tu sú dve polárne vlastnosti: Človek sa sústreďuje zamysliť nad konkrétnym problémom alebo získa široký prehľad o danej téme.

Voda je tak jedinečný a dojímavý prvok, že o nej existujú celé knihy[3]; existujú aj samostatné eseje o jej vzťahu k mysleniu[4]. Tu sa obmedzíme len na týchto niekoľko aspektov.

Vzduch – plynné

V porovnaní s vodou a pevnou látkou stráca vzduch aj poslednú tendenciu k vlastnej forme, netvorí ani kvapky, ani plochy. Preto nie je možné určiť napríklad presnú hranicu zemskej atmosféry, vzduch je jednoducho čoraz redší, vyplňa každý voľný priestor. Zároveň však takmer úplne uniká priamemu vnímaniu: len niektoré plyny sú mierne sfarbené a dokonca aj pachy časom miznú, pretože sme si na ne „zvykli“. Môžeme si napríklad položiť otázku, prečo sme presvedčení, že v hornom rohu miestnosti je vzduch – veď ho nevidíme.

Na druhej strane vďačíme vzduchu za veľa: môžeme dýchať, rovnako ako zvieratá a istým spôsobom aj rastliny. Nie je úžasné uvedomiť si, že v prípade kusu dreva, ktorý sa stal uhlím, všetko toto uhlie pochádza zo vzduchu a bolo absorbované prostredníctvom prvotného procesu života, fotosyntézy? Môžeme sa medzi sebou rozprávať a počúvať hudbu, vzduch prenáša zvuky bez skreslenia, čo napríklad pod vodou nie je možné. Napokon, za denné svetlo čiastočne vďačíme aj vzduchu, ktorý svojím jemným, nie priamo vnímateľným zákalom vytvára modrú oblohu.

V tom všetkom možno rozpoznať gesto: Umožniť uskutočnenie iného, bez uprednostňovania seba.

Existuje porovnateľné gesto v našom duchovnom živote? Pri premýšľaní človek najprv zažíva vnútorný pohyb, tekutý prvok. Ale možno neskôr, keď človek vykonáva praktickú prácu alebo jednoducho kráča po ceste, môže sa objaviť riešenie: Človek má nápad! Objavuje sa ako niečo nové, bez toho, aby sme v tej chvíli vedeli, čo ho vyvolalo. Niekedy sa to nazýva intuícia.

Oheň – teplo

Ak pozorujeme elementy postupne od pevnej látky cez kvapalinu a vzduch až po teplo, potom na poslednom stupni zistíme, že akékoľvek rozprávanie o forme stráca zmysel, že sa dostávame za hranice hmotno-priestorového. Napriek tomu je teplo v hmotnom svete účinné. V tomto zmysle je na jednej strane živlom, na druhej strane už akýmsi éterom. V „Kurze tepla[5]“, ktorý je z veľkej časti venovaný skúmaniu „tepelnej podstaty“, zdôrazňuje Rudolf Steiner objavovanie sa a miznutie tepla ako jeho charakteristické znaky: Ak napríklad ohrievame vodu, je stále teplejšia, až kým nezovrie. Potom však

„zmizne“, čím ďalej sa dodáva teplo, neohrieva sa, ale vzniká para. Niečo podobné sa deje pri topení ľadu, keď sa „spotrebúva“ teplo. Preto je prekvapujúce, že solný roztok, ktorý vzniká pri rozmrazovaní ľadu soľou, je chladnejší, ako bol ľad predtým! Naopak, teplo sa „javí“ ako teplota, napríklad pri kondenzácii pary.

V mnohých prípadoch má teplo impulzívny, niekedy zrýchľujúci účinok. Skutočný oheň ukazuje v procese tieto gestá: niečo zaniká, je opustené, aby sa objavili iné, nové veci.

Človek vždy vykonáva podobné gesto, keď pracuje. Dáva niečo zo seba, aby vzniklo niečo iné. Robíme to mentálne, keď upriamujeme svoju pozornosť a záujem na cudziu osobu, alebo dokonca keď preberáme zodpovednosť. Ide o typické aktivity ja.

V spomínaných prednáškach „Evolúcia z pohľadu pravdy“ Steiner rozvádza, ako spomínané živly vznikli prostredníctvom určitých činností vyšších hierarchických bytostí na planetárnych stupňoch. Ich činnosť zhrňuje do takmer mantrických formulácií a zdôrazňuje, že tieto duchovné aktivity sú aj dnes vždy prítomné tam, kde úlohu zohrávajú živly. Tieto formulácie sú v prednáškach rozvinuté len na základe Steinerovho duchovného výskumu, ale veľmi dobre rezonujú s tým, čo možno získať pozorovaním javov a hľadaním vnútorných gest. Nasledujúci prehľad je rozšírený o Steinerove formulácie:

Živel U ľudí Rudolf Steiner

Oheň, teplo, tepelný éter Pozornosť, záujem Obetovanie

Vzduch, plynný Myšlienka, vhlad, intuícia Cnosť dávania

Voda, kvapalný Myslenie, pohyb myslenia Tvorivá rezignácia

Zem, pevný Predstava Smrť

K typom éteru

Ak sledujeme, čo môžu druhy éteru znamenať a ako k nim môžeme nájsť prístup aj bez toho, aby sme boli priamo jasnovidcami, opäť nám pomôže pozorné sledovanie toho, čo sa v jednotlivých oblastiach deje.

Svetelný éter

Keď sa tma v prírode alebo v miestnosti pomaly prejasňuje, zažívame to, čo nám svetlo dáva: vytvára priestor a orientáciu, môžeme vidieť a vzťahovať sa k iným veciam priestorovo, vnímať ich bez toho, aby sme sa ich dotkli, často bez toho, aby sme ich ovplyvnili. Svetlo však nevidíme ani v medzipriestore, podobne ako sa vzduch javí bez toho, aby sa sám zjavoval. Vidíme obrazy, ktoré spolu súvisia, svetlo existuje v kontexte týchto obrazov. Naproti tomu napríklad baterka naznačuje, že z nej niečo vyteká, ako „voda z hadice“.

Fyzikálne však nemožno určiť nič, čo letí do priestoru, okrem toho, že vzniká spomínané spojenie, fyzikálne obrazy (vlny, fotóny) sú pomôckami na opis tohto spojenia.

Jednoduchá epistemologická úvaha ukazuje, že spojenie je vždy výsledkom viac či menej vedomého procesu myslenia.[6] Svetelný éter teda nie je vnímaný zmyslami zvonka, ale je uchopený myslením. Myslenie sa stáva orgánom vnímania pre spojenie. To spočíva v tom, že sa v priestore vyskytuje súčasne. Bockemühl a Maier ho preto nazývajú kontextom zvlhľadu[7].

Preto tu nemá zmysel, ako napr. pri živloch, hľadať niečo zodpovedajúce vo vnútri. Je to skôr naopak: človek uchopí niečo, čo myslí v duši – a potom si všimne, že to pôsobí aj v prostredí!

Chemický éter, zvukový éter

Uvažujte o jednoduchej chemickej reakcii: do roztoku soli sa naleje kyselina, roztok sa zakalí a na dno klesne biela zrazenina. Spočíva chémia v látkach, roztoku, kyseliny, zrazeniny alebo zvyšnej kvapaline? Určite nie, ale v procese, ktorý medzi nimi prebieha. Chémia spočíva práve v premene látok. Ak napríklad napíšeme CH_4 ako metán, v podstate tým myslíme, že z neho môžeme získať uhlík a vodu v určitom pomere, alebo naopak. Vzorec poukazuje na možné premeny, aj keď „pohľad na pevnú látku“ hovorí o jednom atóme uhlíka a štyroch atómoch vody, ktoré sú v nej obsiahnuté.

Chemické procesy teda spočívajú v premene medzi viac či menej stálymi stavmi, napríklad roztok soli a kyseliny pred, zrazenina a zvyšná kvapalina po reakcii. Táto premena je opäť spojením, ktoré je sprevádzané a uchopované myslením, ako v prípade svetla, ale teraz nie v priestore, ale v čase.

Preto Bockemühl a Maier nazvali chemický éter kontext transformácie, metamorfózy (Verwandlungszusammenhang). Niečo podobné máme aj v hudbe: akord získava svoju zvláštnu kvalitu podľa toho, odkiaľ pochádza, ako bol pripravený a kam vedie.

Teda v chémii aj v hudbe sú „stavy“, t. j. „látky“ v chémii a akordy v hudbe, určené pomermi malých celých čísel. Preto Steiner túto oblasť nazýva aj „číselným éterom“.

A aj tu je to takto: súvislosť uchopíme myšlienkovu a zistíme, že je účinné vo vonkajšom svete.

Životný éter

Keď hovoríme o živote, vždy máme na mysli organizmus alebo interakciu organizmov. Na jednej strane je takýto organizmus emancipovaný od svojho prostredia, má vlastné telo, ako napríklad rastlina alebo živočích, na druhej strane je s ním viac či menej úzko spojený vstrebávaním a vylučovaním. To platí pre nižšie organizmy až po človeka. Biológ Bernd Rosslenbroich nedávno publikoval knihy, v ktorých evolúciu opisuje ako neustály nárast autonómie: biologický základ autonómie.[8]

A čo životné procesy v organizme? Nájdeme tam fyziku a chémiu, ich zákony nie sú porušené. Sú však „organizované“ tak, aby slúžili organizmu. Až po smrti si idú vlastnou cestou. Takto Johannes Wirtz z Prírodovednej sekcie (v Goetheane) vysvetlil, že ani gény nie sú príčinou, ale podmienkou vývoja orgánov. Jeden a ten istý gén používa hmyz ako predlohu pre zložené oči, cicavce a ľudia ako

predlohu pre oči so šošovkami.[9] Z toho je jasné: život spočíva v usporiadaní prírodných procesov tak, aby slúžili vyššiemu princípu, organizmu. Opäť sa teda stretávame so súvislosťou, ale teraz už nie všeobecnou, ale závislou od konkrétneho organizmu. Tú samotnú treba uznať ako vlastnú entitu, ako aktívny princíp, ktorý je nami vnútorne koncipovaný a navonok pôsobí vo svete. Nejde teda o doteraz neznámu prírodnú silu. – Podobne ako v prípade pevných telies, aj tu rozpoznávame centrálnu, tvar udržiavajúcu gesto.

V tomto zmysle je prístup k druhom éteru cez myslenie úspešný preto, že súvislosti pôsobia vo vonkajšom svete. Skúmanie éterického by potom bolo, aspoň na prvej úrovni, „fenomenológiou súvislostí“ alebo, ako radi hovoríme v našom inštitúte, „kontextuálnou vedou“. Keď potom príde na výskum konkrétneho organizmu, ako konkrétny život, vstupuje do hry ďalší ústredný motív – rytmus.

O význame prístupu k živlom a typom éterov

To, čo bolo doteraz prezentované, je predovšetkým čistá „kontemplácia“, ktorá slúži na pochopenie poznámok Rudolfa Steinera vo vzťahu k prírode. Má to nejaký ďalší význam? Pre tento účel je potrebné uviesť tri smery pohľadu:

V prvom rade si môžete uvedomiť, čo to znamená, keď si vás niekto všíma a vníma. Medzi ľuďmi to poznáme dobre, znamená veľmi veľa, keď je človek videný – a tiež naopak, keď vidíte niekoho nového. Ako to môže byť vo vzťahu k prírode? Ak vezmeme do úvahy, že Rudolf Steiner hovoril o bytostiach prislúchajúcich k jednotlivým živlom (a nielen on), môžeme si domyslieť, že pre tento svet má význam, ak si ho všímame, a naopak aj pre nás, aby sme si ho všimli. Komplexne to vyjadrujú dva výroky z Kalendára duše Rudolfa Steinera:

týždeň, 18. – 24. augusta:

Tak najprv cítim svoje bytie,

ktoré ďaleko od svetového bytia,

v sebe, sebe samom vyhasína.

A budovať len na vlastnom základe

V sebe, sebe samom, muselo by ho zabiť.

týždeň, 17. – 23. novembra

Najskôr cítim svet,

Ktorý mimo svojej duše spoluprežívam.

Sám o sebe je chladným, prázdny životom

A bezmocne sa zjavuje.

V dušiach sa novo tvorí,

Sám v sebe len smrť by mohol nájsť.

Takto človek spoznáva – a zažíva –, že ani „pozeranie“ nemusí zostať len pasívnym pozorovaním. Napriek tomu existuje ďalší krok, ktorý nás ešte hlbšie spája s týmto svetom a ktorý mnohí z nás poznajú: Keď napríklad vytvárate kus krajiny, zasahujete do nej! Môže sa začať už vtedy, keď človek vyčistí malý riečny tok na svahu, položí kamene, vysadí rastliny tak, aby sa svetlo mohlo hrať s vodou atď. A môže to viesť až k tomu, že väčšia plocha, hoci je to úžitková krajina, je navrhnutá ako park: Človek premieňa zem! Takýto zásah sa dnes možno často považuje za „cudzí prírode“, ale to je určite nesprávny, príliš všeobecný úsudok. Pripomeňme, že „pôvodná“ stredoeurópska lesná krajina bola oveľa druhovo chudobnejšia a monotónnejšia ako neskoršia kultivovaná krajina[10]. Je potrebné rozlišovať medzi veľkoplošnou monokultúrou a ľudskou rozmanitosťou. Práve pretváranie úžitkovej krajiny sa môže stať skutočným umeleckým procesom, ktorý povýši prírodu a krajinu na vyššiu úroveň.

Tretí krok môže viesť k náboženskému rozmeru. Rudolf Steiner opísal, ako sa zasvätené osoby na severozápade Európy, najmä druidi v oblastiach Cornwallu a Írska, mohli stretnúť s Kristom prostredníctvom hry živlov, kameňov, vody, vzduchu a svetla[11]. Kristus sa nazýva aj „Pán živlov“, podrobne to opísal Bastian Baan[12]. Tento prístup nebude dnes ľahko dostupný pre každého z nás, ale naznačuje jednu z možností. Rudolf Steiner preto mladým manželom van Deventerovým, lekárovi a eurythmickej terapeutke, poradil, aby sa každý deň na tom istom mieste pozorne pozerali na prírodu a vykonávali tam meditáciu[13]. To malo viesť k intuícii liečivých síl v prírode.

Na trochu inú cestu nás vedie nasledujúca narážka Rudolfa Steinera: Friedrich Rittelmeyer, jeden zo zakladateľov Spoločenstva kresťanov, sa ho opýtal: Ako nájsť prístup ku Kristovi v súčasnosti? Steinerova odpoveď, ktorá Rittelmeyera prekvapila, znela: To je možné len vtedy, keď človek zažije Krista v behu roka[14]. Ak človek na určitom mieste sleduje priebeh roka, žije v kontexte metamorfózy Zeme, s metamorfózou svetelných vzťahov a tepla: žije s druhmi éterov. V tomto zmysle môžu živly a druhy éterov ukazovať cestu ku Kristovi.

V súhrne možno teda povedať: Vytváranie prehĺbeného vzťahu k živlom a druhom éteru má poznávací, prakticko-umelecký a náboženský rozmer. Znamená to výchovu človeka a kultúru Zeme v komplexnom zmysle.

Johannes Kühn

[1] Tu uvedieme autorov len v chronologickom poradí: Guenther Wachsmuth, Ernst Lehrs, Ernst Marti, Georg Maier, Jochen Bockemühl, Georg Kniebe, Olaf Oltmann

[2] Reinhard Koehler: Der Flusslauf als Organismus. In: Bruno Endlich: Organismus Zeme. Stuttgart 1985

[3] Theodor Schwenk: Das sensible Chaos. 11. vydanie. Stuttgart 2010 Andreas Wilkens e.a.: Wasser bewegt. Haupt-Verlag 2009

[4] Ernst August Müller, Dietrich Rapp: Die Strömung — Bild des Ätherischen. In: Jochen Bockemühl (Hrg.): Erscheinungsformen des Ätherischen. 2. Aufl. Stuttgart 1985

Johannes Kühn: Was lernen wir vom Wasser? Elemente d.N. 73 (2001)

[5] Rudolf Steiner: Druhý prírodovedný kurz. GA 321, Dornach (3. vydanie 2000).

[6] Rudolf Steiner: Grundlinien einer Erkenntnistheorie der Goetheschen Weltanschauung. GA 2. Dornach, 6. vyd. 2017

[7] Jochen Bockemühl (ed.): Erscheinungsformen des Ätherischen. Stuttgart, 2. vydanie 1985

[8] Bernd Rosslenbroich: O pôvode autonómie. Springer International 2014

Ders.: Náčrt biológie slobody: otázka autonómie v evolúcii. Stuttgart 2018

Ders., ed.: Perspektívy biológie slobody: vývoj autonómie v prírode, kultúre a krajine. Stuttgart 2020

[9] Johannes Wirz: Typusidee und Genetik. In: Peter Heusser (ed.): Goethes Beitrag zur Erneuerung der Naturwissenschaft. Bern 2000, s. 315

[10] Andreas Suchantke: Partnerstvo s přírodou. Stuttgart 1993

[11] Prednáška z 27.08.2924, GA 240

[12] Bastiaan Baan: Pán živlov. Stuttgart 2006

[13] cit. s. 63. Pozri tiež: Koberwitz 1924. Geburtstunde einer neuen Landwirtschaft. 2. vydanie. Stuttgart 1985

[14] cit. s. 62. Pozri tiež: Hans-Werner Schröder: Von der Wiederkunft Christi heute. Stuttgart 1991, kap. Žit' s rytmom roka